

Fecr Yayınları: 830

MÜTEKADDİMİN DÖNEM KELÂMINDA ARAZLAR MESELESİ

Zeynep ŞEKER

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Haziran 2024

ISBN: 978-625-6602-83-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MÜTEKADDİMİN DÖNEM KELÂMINDA ARAZLAR MESELESİ

Zeynep ŞEKER

Ankara 2024

Zeynep ŒEKER

2012 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesinden mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesinde Kelâm Ana Bilim Dalında başladığı yüksek lisansını *Zebîdî'nin İhyâ Yorumu (Kitâbü Kavâidi'l-'Akâid'in Ulûhiyyet Bahisleri Bağlamında)* isimli teziyle 2015 yılında Sakarya Üniversitesinde tamamladı. 2022 yılında aynı üniversitede *Mütekaddimîn Dönem Kelâmında Arazlar Me-selesi* isimli doktora tezini savunarak doktor unvanını aldı. 2013-2023 yılları arasında araştırma görevlisi olarak vazife aldığı Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kelâm Bilim Dalına 2024 yılında öğretim üyesi olarak atandı. Halen bu vazifesine devam etmektedir.

*Ey Kerîm olan Rabbim, işimi kolaylaştır!
Ey Allah'ım bizi doğru yola ulaştırmanı niyaz eder, hakikati söylemede bizi muvaffak
kulmanı dileriz. Arzularımızın esiri olmaktan ve şüphelerin tahakkümü altına
girmekten, sözüümüzde de eylemlerimizde de gaflete düşmekten sana sığınırız.
Getirdiğimiz şeyi nezdinde hâlis ve rızana mutabık kılman için sana yalvarırız.
Yaratılmışların en hayırlısı olan nebin Muhammed Mustafa ve takva sahibi yüce ehlini
hayırla kuşatmanı dileriz.
İbn Metteveyh, et-Tezkire, I/1.*

Annem'e ve Babam'a...

ÖN SÖZ

İslâm inanç esaslarını aklî ve naklî sağlam temeller üzerine yerleştirerek koruma misyonu taşıyan kelâm ilmi, bu misyonunu gerçekleştirirken fiziksel âlemin oluşumu, âlemi oluşturan cevher, araz, cisim gibi unsurlar ve bunlar arası ilişkilere dair yaklaşım ve izahlardan yararlanmaktadır. Bu bağlamda kelâmcılar âlemle ilgili meseleler üzerinde tartışmakla kalmayıp kendilerine özgü âlem tasavvurları da geliştirmişlerdir. Metafizik meselelerin izahında fiziği araç olarak kullanmakla birlikte görüşlerin bütüncül bir tutarlılık arz etmesi maksadıyla fizik ve metafizik izahlarda uyum gözeten kelâmcıların, bakış açılarına göre farklılaşan farklı âlem tasavvurları benimsedikleri görülmektedir. Benimsenen bu âlem tasavvurlarının her birinde cevher, araz ve cisim âlemi oluşturan temel unsurlar bâbında ortak olarak zikredilen kavramlardır. İhtilaflar, âlemin bu unsurların hangi kombinasyonu ile oluştuğu noktasında düğümlenmektedir.

Tarihi süreç içerisinde âlemin sadece cisimlerden, sadece arazlardan oluştuğu gibi farklı teoriler ileri sürülse de kelâmcılar arasında genel kabul gören baskın yaklaşım âlemin, bölünmez cüzleri ifade eden cevherler ve değişim ile farklılaşmayı sağlayan arazlardan oluştuğu şeklindeki düalist atomcu teoridir. Bu teoride cevherler cismin iskeletini oluşturan, arazları taşıma vazifesi gören birbirinin eşi cüzlerden ibarettir. Arazlar ise cisimlere nitelikleri kazandıran, nesnelerdeki süreklilik, yok oluş, değişim ve farklılıklardan sorumlu unsurlardır. Âlemin oluşum ve işleyişinin her kademesinde aktif rol üstlenen arazlar, teolojik meselelerin izahında da önemli rol oynamakta ve âlemin yaratılmışlığının dayandırıldığı hudûs delilinin de yaratıcının varlığını ispat delillerinin de merkezinde yer almaktadırlar. Öyle ki arazları kabul eden kelâmcılar nezdinde araz inkârcılığı yaratıcının varlığını inkâr ile bir tutulmakta ve arazların temel özellikleri ile işlevleri anlaşılmadıkça tevhide dair meselelerin de anlaşılamayacağı düşünülmektedir.

2022 yılında Sakarya Üniversitesi'nde tamamlanan doktora tezinin gözden geçirilerek tashih edilmiş şekli olan bu çalışmada; fiziksel âlemin oluşum ve işleyişinde olduğu gibi metafizik meselelerin anlaşılmasında da bu denli önemi haiz bulunan arazların tanımı, kavramsal çerçevesi, temel özellikleri, âlem tasavvurlarındaki yeri ve yaratılışı ispata delil oluş tarzlarına dair yaklaşımlar ele alınmıştır. Fiziksel meselelere dair tartışmaların sonraki dönemlere nispetle daha yoğun ve daha teknik olarak işlenmesi hasebiyle çalışma, mütekaddimîn dönem kelâmı ile sınırlandırılmıştır. Mütekaddimîn dönem kelâmının Arap dili, kültürü ve nasların hakemliğine bağlı metodolojisi dikkate alınarak bu metodolojinin arazlarla ilgili izahlara ne dercede yansıdığına tespitine çalışılmıştır. Âlem tasavvurlarının itikâdî meselelerin izahındaki rolleri de göz önünde bulundurularak arazların mütekaddimîn dönem düşüncesindeki fizik ve metafizik düşünceleri ne şekilde etkilediğinin bir çerçevesinin çizilmesi amaçlanmıştır.

Bir ömür denecek kadar uzun ve yoğun bir sürecin ürünü olan doktora mahsulü bu çalışma maddî ve manevî desteklerden hâlî değildir. Bu bağlamda öncelikle süreç boyunca yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Süleyman Akkuş'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez konusu arama sürecinde eşîğini aşındırdığım ve her seferinde hoşgörülü ilgi ve alakasına mazhar olduğum, arazlar konusunu önererek çalışmama ve bu eserin ortaya çıkmasına vesile olan, tez izleme komitemde bulunma nezâketini de göstererek öneri ve değerlendirmeleriyle çalışmanın şimdiki halini almasına önemli katkılar sağlayan, lisans yıllarımdan itibaren öğrencisi olmaktan övünç duyduğum hocam Prof. Dr. İlyas Çelebi'ye en kalbî şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez izleme komitemde bulunan ve titiz okumalarıyla bilhassa felsefi meselelere bakış istikâmetimi doğrultan Prof. Dr. Kemal Batak'a süreç içerisindeki yardımlarından dolayı müteşekkirim. Kelâm kozmolojisi alanındaki öncü çalışmalarıyla tezin hazırlanma sürecinde pek çok meseleyi anlamama yardımcı olmanın yanı sıra savunma jürimde yer alarak kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Çağfer Karadaş ve Prof. Dr. Mehmet Bulğen'e teşekkür ederim. Bilhassa pandemi döneminde tez için ihtiyacım olan kaynaklara ulaşmamı sağlayarak uzakları yakın eden İSAM Kütüphanesi yönetimi ve çalışanlarına teşekkür ederim. Bu süreçte heyecanlarımı ortak olan mesai arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Hiçbir eser sadece üzerinde çalışıldığı süre zarfındaki yardım ve katkılarla ortaya çıkmış değildir. Bu bağlamda eğitim hayatım ve akademi serüvenimde üzerimde emeği bulunan, düşünce dünyamı zenginleştiren bütün hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Rû-be-rû olmasa da kelâm başta olmak üzere akademinin her alanında sunmuş oldukları kıymetli eserleri vesilesiyle gıyâblarında öğrencileri olarak kendilerinden tefeyyüz ettiğim, bir kısmı bu eserin kaynakçasında yer alan hocalarıma da hâssaten teşekkür ederim.

Hayatım boyunca her alanda ilk öğretmenim oldukları gibi tez süreci boyunca da sıkıntılarımı paylaşarak bu uzun yolculukta dualarıyla her daim yanımda olan, varlıkları ile bana güç katan annem ve babama teşekkürümü ifade edecek her söz kifâyetsiz kalsa da ömürlerinin müzdâd olması duasıyla her ikisine de minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ayrıca her türlü konuyu tartışıp bilgi ve fikir alışverişinde bulunduğum, zaman zaman tez konumla darladığım kız kardeşlerim ile birlikte babamdan sonra ardımdaki ikinci dağ olarak gördüğüm abime ve ailesine, neşe kaynağım yeğenlerime, en kıymetli varlığım olan ailemin her bir üyesine maddî ve manevî tüm destekleri için müteşekkirim.

En büyük şükür şüphesiz hayat arazını bize bağışlayan, ilim arazını haml yolumuza açan, cevher ve arazi ile her şeyin yaratıcısı Sâni'ü'l-âlem Kadîm Teâlâ'yadır.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE	25
1.1. Araz Kelimesinin Etimolojisi ve Mütেকaddimîn Dönem Kelâmcılarının Araz Tanımları	26
1.1.1. Etimolojik Bağlamda Araz	26
1.1.1.1. Süreksizliğe İşaret Eden Anlamlar	26
1.1.1.2. Hudûsa İşaret Eden Anlamlar	28
1.1.1.3. Çokluk ve Çeşitliliğe İşaret Eden Anlamlar	29
1.1.2. Terminolojik Bağlamda Araz	31
1.2. Araz İsimlendirmesinin ve Tanımlarının Menşei	52
1.2.1. Kelâm Araz Düşüncesine Kaynaklık Ettiği İddia Edilen Kozmoloji Sistemlerinde Nitelikler	52
1.2.2. Araz İsmi ve Tanımlarının Menşei	71
1.3. Mütেকaddimîn Dönem Kelâmcılarının Arazla Aynı Anlamda Kullandıkları Lafızlar	77
1.3.1. Sıfat	77
1.3.2. Mana	85
1.3.3. İllet	92
1.4. Mütেকaddimîn Dönem Kelâmı Bağlamında Araz ile İlişkili Kavramlar	98
1.4.1. Hal	98
1.4.2. Mâhiyet	103
1.4.3. Cevher	109
1.4.4. Cisim	114

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTEKADDİMİN DÖNEM KELÂMINDA ARAZLARIN TASNİFİ VE ÖZELLİKLERİ	121
2.1. Arazların Tasnifi ve Çeşitleri	121
2.1.1. Kelâm Dışı Sistemlerde Araz Tasnifleri	121
2.1.2. Mütেকaddimîn Dönem Kelâmcılarının Araz Tasnifleri	128
2.1.2.1. Mütেকallimler Arasında Yaygın Olan Araz Tasnifleri	131
2.1.2.1.1. Bekâ Özelliğine Bağlı Tasnifler	131
2.1.2.1.2. Varlığının Bilgisine Ulaşma Tarzına Bağlı Tasnifler	134
2.1.2.1.3. Mahalle Bağlı Tasnifler	137
2.1.2.1.4. Kâdirin Kimliğine Bağlı Tasnifler	141
2.1.2.2. Arazların Özelliklerini Gösteren Diğer Tasnifler	146
2.1.2.3. Yaygın Kabullerle Uyuşmayan Tasnifler	152
2.2. Arazların Özellikleri Hakkındaki Tartışmalar	159

2.2.1. Arazlarda Mahal -----	161
2.2.1.1. Arazların Mahalle İhtiyaç Duymaları -----	162
2.2.1.1.1. Arazların Mahalle İhtiyaç Duymalarının Nedeni -----	167
2.2.1.1.2. Arazların Mahalde Bulunuş Şekilleri -----	171
2.2.1.1.3. Arazların Belirli Bir Mahalle Tahsislerinin Nedeni -----	177
2.2.1.2. Arazların Herhangi Bir Mahalde Olmaksızın Varlıklarının İmkânı -----	181
2.2.1.2.1. Mahalsiz Araz Fikrinin Eleştirisi -----	186
2.2.1.3. Arazın Arazla Kıyâmının İmkânsızlığı -----	190
2.2.1.4. Arazların el-Kâim bi'l-gayr Oluşlarının Sonuçları -----	196
2.2.1.4.1. Arazlarda Tedâhül -----	197
2.2.1.4.2. Arazlarda İntikal -----	207
2.2.1.5. Arazların Birden Fazla Mahalde Bulunması -----	211
2.2.2. Arazlarda Bekâ ve Fenâ -----	223
2.2.2.1. Bekâ ve Fenâ Arazları -----	224
2.2.2.2. Arazların Varlıklarının Bekâ ve Fenâsı -----	236
2.2.2.3. Arazlarda İade ve Teceddüd -----	248
2.2.2.4. Cevher ve Cisimlerin Bekâ ve Fenâsı -----	265
2.2.3. Arazların Yaratılması -----	276
2.2.3.1. Arazlarda Tevellüd -----	277
2.2.3.2. Arazlarda Kümûn-Zuhûr -----	289
2.2.4. Arazlar Arasında Temâsül ve İhtilâf -----	297

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTEKADDİMİN DÖNEM KELÂMCILARININ ÂLEM ANLAYIŞINDA ARAZLARIN YERİ -----

3.1. Mütেকaddimîn Dönemde Âlemi Oluşturan Unsurlar Bakımından Arazilara Farklı Yaklaşımlar -----	315
3.1.1. Arazların Varlığını Kabul Edenler -----	315
3.1.1.1. Cevher-Araz Düalizmi -----	316
3.1.1.2. Cisim-Araz Düalizmi -----	321
3.1.2. Arazların Varlığını İnkâr Edenler -----	326
3.1.2.1. Arazların Varlığını İspat Delilleri -----	334
3.1.3. Arazcı Düşünce -----	343
3.2. Yaratılış Delili Olarak Arazlar -----	352
3.2.1. Arazların Hudûsu -----	354
3.2.2. Cevher ve Cisimlerin Hudûsunun Delili Olarak Arazlar -----	359
3.2.3. Yaratıcının Varlığının Delili Olarak Arazlar -----	371

SONUÇ ----- 381

KAYNAKÇA ----- 392

KISALTMALAR

A.mlf.	: Aynı müellif
B.y.	: Basım yeri yok
Bk.	: Bakınız
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
Öl.	: Ölüm tarihi
M.Ö.	: Milattan önce
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
Vd.	: ve diğerleri
Yy.	: Yüzyıl